

-
27. Рыбина Е.А. Мир вещей средневекового Новгорода (по археологическим находкам) // Вестник Новгородского государственного университета. – 2006. – № 38. – С. 14-19.
 28. Рыбаков Б.А. Декоративно-прикладное искусство Руси X-XIII вв. – Л., 1971. – 118 с.
 29. Седова М.В. Каменные иконки древнего Новгорода // СА. – 1965. – № 3. – С. 262-266.
 30. Седова М.В. Ювелирные изделия Древнего Новгорода (X-XV вв.). – М.: Изд-во «Наука», 1981. – 194 с.
 31. Янин В.Л. Крещение Новгорода и христианизация его населения // Введение христианства у народов Центральной и Восточной Европы. Крещение Руси. (Сборник тезисов). – М.: Изд-во «Наука», 1987. – С. 61-63.

Список скорочень:

РА – Российская археология

СА – Советская археология

Юлія Курдина

аспірантка кафедри історії України
та етнокомунікації Національного
університету «Львівська політехніка»
м. Львів

УНІВСЬКА ЛІСОВА ГУТА: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

У статті розглядається Унівська лісова гута в світлі археологічних даних. Подається опис склоробних печей, інструментів, скляних виробів та інших знахідок. На основі цього робляться висновки стосовно значення даної пам'ятки для визначення рівня розвитку місцевого скловиробництва та перспектив продовження вивчення гут.

Ключові слова: гутництво, Унів, венеційське скло, склоробна піч, скляні вироби.

Розвиток гутництва на території України у вітчизняній історіографії представлений доволі фрагментарно. Цілісні дослідження, в яких би розглядалися й реконструювалися різні складові скловиробництва на українських теренах, дотепер вітчизняними науковцями не проводилися. Дещо наблизився до цього С. Мартинюк, одна із публікацій якого є спробою узагальнити історію скляного виробництва, при чому значну увагу дослідник приділяє також гутному склу [7]. Водночас вважати роботу вичерпною у даному питанні не доводиться.

Частіше зустрічаються відомості про поодинокі знахідки скляних виробів, які не прив'язані до конкретних склоробних центрів. Зокрема це публікації В. Гупало, М. Лосик [5], В. Рудого, В. Касюхничча, Г. Вітвіцької [12], І. Свешнікова [13] тощо. Автори наводять описи скляних виробів, їх датування, в окремих випадках висловлюють припущення щодо місця виготовлення знахідок.

Очевидно, що дослідження гутництва можливе лише за умови наявності відповідних джерел, серед яких важливе місце належить матеріалам археологічних досліджень. Серед них можна виділити роботи М. Филипчука [15], С. Мартинюка [8], Р. Береста [2]. Дослідники подають описи склоробних майстерень та виробів, що дозволяє більш оптимально оцінювати діяльність склоробних центрів. Варто зауважити, що досліджені осередки лише частково репрезентують весь масив скляних гут XV – першої половини XIX ст., які діяли на західноукраїнських землях. При цьому на особливу увагу заслуговує Унівська лісова гута як одна із археологічно досліджених пам'яток регіону.

У 1996–1997 рр. Святославом Мартинюком проводились роботи з метою знайдення гут в Гологорах та в околицях Потелича, однак вони не принесли результатів. Влітку 1998 р. планувалось обстеження урочища Гута в с. Підтемному та біля Свіржа, однак в цей час було відкрито іншу пам'ятку, що відтермінувало дослідження вказаних об'єктів на невизначений час. Археолог М. Филипчук та історик І. Мицько, обстежуючи межі угідь Унівської Свято-Успенської лаври (Перемишлянський р-н Львівської обл.), натрапили на гуту, розташовану в урочищі Суходіл [9, с. 182]. Вдруге пам'ятка досліджувалась у 2000 р. під керівництвом С. Мартинюка та Р. Береста. На підставі ряду ознак час існування гути визначається останніми десятиліттями XVI – початком XVII ст. [8, с. 345].

Унівський монастир існував з кінця XIII ст. і був заснований правителями чи церковними колами Галицько-Волинської держави. Найдавніша документальна згадка про монастир міститься у королівській грамоті, виданій 18 жовтня 1395 р. [10, с. 10–12]. У 1401 р., на основі грамоти короля Ягайла, монастирю було передано землі сусідніх сіл Млинівців та Якторова [4, с. 3]. Унів був центральним монастирем Галицької єпархії. Йому адміністративно підпорядковувалися всі обителі на величезній території від північних околиць Львова до Кам'янця Подільського. Виняток становив лише Святоюрський монастир у Львові, де пере-

бував єдиний на той час архімандрит. Натомість Святооунуфріївська обитель Львова в 1469 р. була передана під юрисдикцію Унева [10, с. 15]. Монастирське господарство завжди було досить великим та прибутковим, про що свідчить майже столітня боротьба львівських владик за Унівську архимандрію. Значні маєтності і стали основною причиною ліквідації монастиря в 1790 р. [10, с. 85]. Виробничий комплекс, виявлений дослідниками, розміщувався за 1,5–2 км на північ від впадіння Суходольського потоку в р. Гнила Липа, тобто саме на межі землеволодінь Унівського монастиря. Зараз це місце вкрите буково-грабовим лісом. У центрі заплави струмка було виявлено три підвищення майже прямокутної форми антропогенного походження, висотою 0,8–1 м та довжиною однієї із сторін від 6 до 8 м. На місці одного з них добре простежувалася кам'яна кладка, розміром 3,2×3,2 м і висотою від рівня сучасної поверхні – 0,3–0,4 м. Фрагменти подібної кладки було виявлено і в інших підвищеннях. Відстань між підніжжями насипів складала не більше 3–4 м. Вона була виражена напівокругленими рівчачками шириною до 1,5 і глибиною – 0,5 м. Таким чином, всі три об'єкти склали компакту групу. Інші, можливі рештки споруд і ям, збереглися у вигляді округлих (діаметром від 1 до 3,5 м) та аморфних в плані заглиблень [15, с. 6] (Рис. 1).

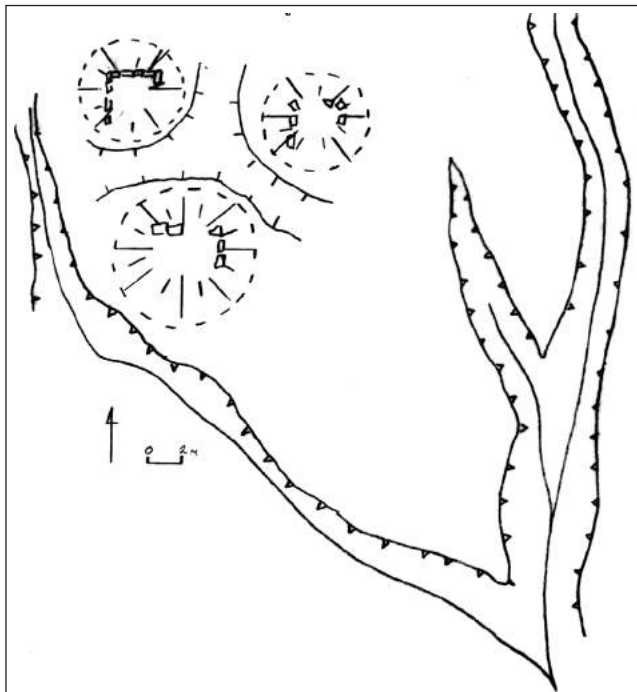

Рис. 1. Розміщення склоробних печей за М. Филипчуком

Під час дослідження у траншеї №1, закладеної на місці одного із квадратних підвищень [15, с. 7], було виявлено склоплавильну піч, яка споруджена лише з природних елементів – каменю, глини, піску. Зовнішня довжина фундаментів печі становила 4,8 м, ширина – 2,9 м; внутрішні розміри камери – 4,2 і 2,5 м відповідно [8, с. 346].

Піч мала дві камери: варильну, у якій на лавах обабіч каналу стояли скловарильні тигли і яка була перекрита глиняним склепінням із вікнами для набирання скла; опічок (камера над «широм»), до якого з варильної камери вів глиняний лежак із засувкою, що регулювала доступ гарячого повітря. Опічок служив для випалювання виробів (Рис. 2, 3). Стіни каналу у варильній камері, як і його дно, викладені з тесаного, добре припасованого каміння. На стінах зберігся шар піщано-глиняної обмазки товщиною до 10 см, який захищав камінь від дії високої температури. Печі такої конструкції використовувалися до XVIII ст. У пізніші часи піч до вікон мурували з цегли, і лише склепіння набивали глиною на зробленому з дощок каркасі. Відсутність уламків цегли підтверджує, що скловарильна піч не могла бути збудована пізніше першої половини XVII ст. [11, с. 14].

Рис. 2

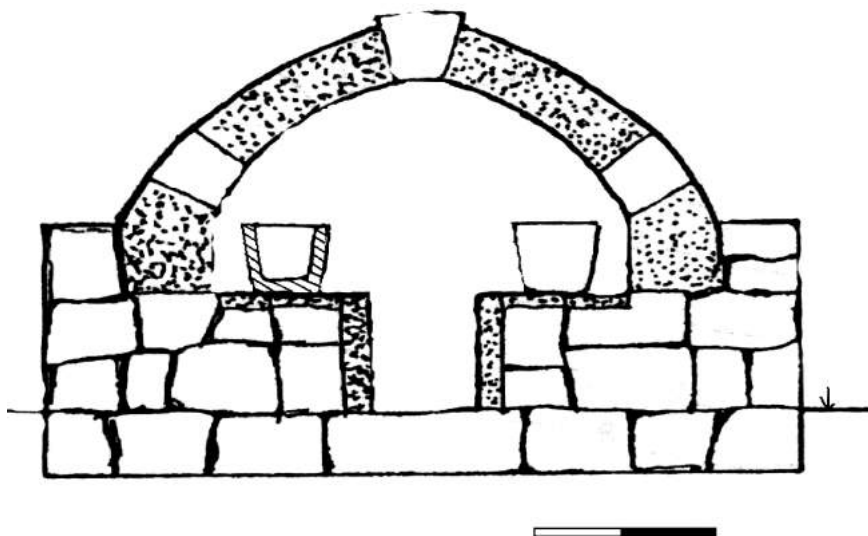

Рис. 3. Реконструкції скловарильної печі з Унева: 2 – за Р. Берестом; 3 – за С. Мартинюком

Рухомий матеріал з траншеї №1, а це як правило зразки вогнетривів, характеризується наступним чином: уламки скловарильних тиглів, виготовлених з однорідних вогнетривких матеріалів, шляхом набивання останніх у дерев'яні матриці. Форма тиглів (дійниць) нагадує зрізаний конус, сильно наближений до циліндра. Вінця – злегка відігнуті назовні. В нижній частині кожної посудини простежується заглиблена канавка, шириною до 3–4 см; уламки горщиків (тиглів) для варки емалей; керамічні штампи для формування наліпів на виробках, т. зв. «малинки» [15, с. 7].

Розвідкова траншея № 2, розміром 2×1 м, була закладена за декілька метрів на захід від попередньої, на краю стрімкого схилу, в місці звалища гутних відходів. Глибина суцільного культурного шару досягала 1 м. На думку С. Мартинюка та О. Звіра, така потужність відходів вказує на те, що тривалість функціонування комплексу складала 40–50 років. Цікавим є факт місцезнаходження звалищ. За двісті років звичка вивозити відходи і вимощувати ними територію та відкоси виробничої площадки не змінилася, що, на думку М. Филипчука, є непрямим підтвердженням збереження протягом століть технології «лісового гутництва» [15, с. 7–8].

У серпні 2000 р. проводилося суцільне розкопування об'єктів. Було закладено сітку квадратів 2×2 м таким чином, щоб вийти за межі об'єктів, досліджених у 1998 р. При цьому, напрям було взято від західного краю траншеї №1 [15, с. 13]. В ході досліджень підтверджено, що гутище складалося з трьох [1, с. 14] склоплавильних печей, що розташовувались на місцевості у формі рівностороннього трикутника, умовна вершина якого відносно осі координат була дещо зміщена у північно-західному напрямку. З північного боку знаходилась одна піч, а з південного – дві печі. Відстань між ними становила приблизно 10 м. Зі східного боку гутища знаходилась споруда стовпової конструкції розміром 3,8 × 4,6 м, яка, ймовірно, слугувала майстрам укриттям в часи негоди, приміщенням для зберігання сировинних запасів, місцем приготування плавильної маси, складом для збереження виготовленої продукції, інструментарію тощо. Із західного боку гути на відстані 10 м від краю печей знаходився глибокий яр, у який скидали побиту та браковану продукцію [3, с. 550].

Впродовж 1998–2000 рр. на місці існування гути виявлено наступні знахідки: фрагменти скловарильних тиглів – 24 шт., фрагменти вогнетривів – 6 шт., фрагменти керамічних інструментів – 23 шт., фрагменти виробів з кольорового скла – 33 шт., фрагменти виробів з безколірного скла – 41 шт., фрагменти оболонок – 77 шт., фрагменти емальованого скла – 17 шт. [8, с. 347].

При дослідженні гутища знайдено деякі інструменти. Це – фрагмент складувної піщалі, пружина розвідних або зарізних ножиць, а також зубчате коліщатко на ручці, виготовлений із уламка складувної трубки. Металеві предмети дуже поіржавіли. Лише долото ковальської роботи, яким користувалися для обробки каменю чи дерева, з рівно відшліфованим лезом, збереглося добре, що, можливо, пов'язане з гатунком криці, або з кращими умовами зберігання у щільному глинистому ґрунті [11, с. 15].

До знарядь, якими користувалися при виготовленні шихти, належать також глиняні гарнці, фрагменти яких знайдені біля печі. Гарнці використовували для відмірювання сипучих речовин. Залишки меленого вапняку на дні та стінках підтверджують призначення гарнців. Просвердлений отвір у стінці одного з них, правдоподібно, служив мірною позначкою [11, с. 16].

Унікальними є знахідки «малинок» – наліпів, якими почали оздоблювати скло на початку XVII ст. Це невеличкі (5 см) куранти, розширений кінець яких має сферичне заглиблення, з контррельєфним орнаментом. Вони виготовлені з дрібно меленої шамотної маси, добре випалені, мають велику міцність і вогнетривкість. Обидва штампи знайдено в обмазці склепіння перед отвором челюстей печей, куди їх вкинули разом із фрагментами тиглів, як наповнювач [8, с. 348].

На підставі розмірів тиглів визначено, що їх місткість складає 50–55 л. Окрім того, на основі фізико-хімічного аналізу встановлено, що тиглі виготовлені з місцевої глини. Більшість із них характеризуються сіро-коричневим, інколи – темно-сірим кольором по всій товщині тигля. Також встановлено, що вони піддавались температурі 1250–1300°C [6, с. 362].

У виробництві Унівської гути застосовувалося більше десяти видів різнокольорового скла [2, с. 8]. Аналізу було піддано шість зразків кольорового скла, в результаті чого встановлено, що вони належать до групи калієво-кальцієвих кремнеземних виробів з підвищеним вмістом сполук калію та кальцію. Для складання склошихти використовувався власне попіл (зола), без переробки його на соду [6, с. 372].

Успішна діяльність скляної гути значною мірою залежить від приготування скломаси. Аналіз фрагментів та уламків виробів дозволяють визначити основні гатунки скла Унівської гути. Найбільше знахідок виготовлених з безколірного скла. Це був основний вид скломаси, з якої виготовлялись оболони для вікон, різноманітне скляне начиння. Склomаса не відзначалася стабільністю, поряд з якісним безколірним склом було скло, засмічене попелом, піском, частками вогнетривів. Нерідко скло має зеленуватий або жовтуватий відтінок, що пояснюється забрудненням піску оксидами заліза. Виходи піску поблизу гути мають шарувату структуру, де шари білого кварцового піску чергуються з жовтим і навіть іржаво-червоним [11, с. 16].

Біле скло за числом знахідок поступається безколірному. Відоме з античних часів, біле глушене скло отримували введенням у шихту оксидів олова або сполук фосфору в вигляді кістяної муки. У кінці XV ст. молочне скло почали виготовляти у Венеції, декоруючи його емалевим малюванням, крапковими орнаментаціями, геральдичними мотивами, гротесками. У XVI ст. на білому склі малюють сюжетні зображення, виконані у стилі видатних венеційських художників Вітторе Карпаччо і Джентіле Белліні.

Слід відмітити, що Львів, як значний центр міжнародної торгівлі, мав тісні зв'язки з Італією, зокрема із Венецією. Майстри-будівничі з Італії споруджували більшість визначних споруд Львова після пожежі 1527 р. за зразками італійських ренесансних міст. У Львові в цей час існувала колонія італійських купців, було венеціанське консульство [7, с. 185].

Кобальтове (синє) скло трапляється різних відтінків, від ледве забарвленого до гранично насиченого. Оксид кобальту присутній у численних, т.зв. перехідних відтінках білого, утворюючи цілу гаму голубих тонів. Гутниками Унівської гуті кобальтове скло використовувалося для дублювання білого і безколірного скла, декорування ниткою на гарячо, виготовлення філіграні, для наліпів (змійок). Зелене скло – забарвлювалося оксидом міді, можливо з невеликими домішками оксиду хрому. Застосування – подібно до кобальтового скла. Уламків фіолетового скла, для якого барвником служить манган, знайдено мало. Вживалося воно для видування виробів, декорування ниткою на білому і безколірному склі, дублювання [11, с. 16].

Червоне скло варилося на основі міді – т.зв. «печінкове червоне». У 1998 і 2000 рр. не знайдено жодного фрагменту виробу з червоного скла. Проте знайдено значну кількість уламків ниток із цього скла, часто зі слідами від пінцета, що вказує на те, що червоне скло використовували для виготовлення сітчастих філіграней. Кілька фрагментів виробів декоровані навиванням червоної нитки і зачісуванням на гарячій банці. Можливо, що червоне скло варилось у тиглях для емалей і використовувалося лише для декорування.

Виявлені емалі для малювання на склі варилися у невеликих тиглях, які ставили у скло варильну піч. Зварену у горщику емаль виймали з печі і виливали в холодну воду, де вона розтріскувалася на дрібні кушочки, які товкли, а потім розтирали курантами. На гутищі знайдено фрагменти тиглів, кусочки емалі, фрагменти мальованих виробів. Базовими були емалі білого, червоного, синього, жовтого, чорного кольорів. Зелений, коричневий, сірий та інші кольори, правдоподібно, отримували змішуванням. Кольорова гама типова для середньоевропейського мальованого скла [11, с. 17]. Результати хімічного аналізу показали, що для виготовлення емалі та скла використовували один склад шихти, не змінюючи при цьому вмісту основних склаутворюючих компонентів, додаючи лише ті чи інші барвники [6, с. 373].

У реєстрах підйомного матеріалу досліджень 1998 і 2000 рр. зафіксовано 104 фрагменти, які визначаються з повною, або майже повною достовірністю як фрагменти, що належать певним виробам [11, с. 17]. Асортимент продукції, що вироблялася на гуті, свідчить про високий технологічний рівень. Серед знахідок, як правило, домінують тонкостінні (до 1–2 мм) вироби [15, с. 8].

Відсутність системних досліджень історії скла в Галичині, яка, за словами С. Мартинюка, в період Відродження була єдиним склярським регіоном України, призвела до появи хибної думки, що скло цього періоду в Україні не мало чіткої стилевої визначеності, було явищем маргінальним і досягло лише ремісничого рівня. Тому все якісне мистецьке скло приписували західноєвропейським гутам і лише скло найпростіших гатунків і форм визначали як вітчизняне [11, с. 21]. Зокрема, такої думки дотримується Олена Харитонова. За її словами, технічний рівень гутного склоробства XVII–XVIII ст. був невисокий, кустарний. Водночас, знайдені гутні вироби українського походження на городищі Гермонаса – Тмутаракань (Таманський півострів) та під час робіт на місці Новобогородицької фортеці (Дніпропетровська обл.) дослідниця використовує як один із аргументів для обґрунтування наявності політичних, економічних та культурних українсько-турецьких зв'язків [16, с. 218–221].

На думку фахівців, які досліджували Унівську гуту, вона є еталонною пам'яткою для вивчення історії скла в Україні. В результаті проведення тут археологічних робіт буде сформоване унікальне джерело, яке дозволить вирішити низку актуальних проблем, пов'язаних із скловиробництвом, зокрема, спростуванням тези про появу кольорового скла на українських землях не раніше середини XVII ст. [14, с. 114]. Приналежність виявлених виробів до «венеціанської» технології є прямим свідченням високого середньоевропейського рівня виробництва Унівської гуті [15, с. 9]. Матеріал, здобутий під час дослідження гутища, дозволить визначити вітчизняну продукцію в інших масивах археологічного скла, знайденого у Львові, Олеську тощо, послужить для атрибутування скла у музейних колекціях [8, с. 355].

Таким чином, Унівська лісова гута являє собою унікальний комплекс для дослідження гутництва як поліаспектного процесу, а саме таких його складових, як технологія виробництва, скляні вироби, географія та особливості розміщення гут. Використання техніки філіграні підтверджує високий рівень майстерності унівських склярів та може свідчити про наявність певного попиту на вишукані скляні речі серед місцевого населення, а, отже, і про його соціальний статус. Продовження дослідження гутища стали б кроком на шляху систематизації та узагальнення уявлень про західноукраїнське гутництво загалом та особливості організації склоробного процесу зокрема.

Список використаних джерел та літератури

1. Берест Р. Основні підсумки археологічних досліджень давньоруського Унівського чернечого комплексу (1999–2002 рр.) / Р. Берест // Археологічні відкриття в Україні 2002 – 2003 рр. Збірка наукових праць. – К., 2004. – Вип. 6. – С. 7–8.
2. Берест Р. Середньовічне гутне виробництво з лісових угідь Унівської Святоуспенської лаври / Р. Берест // Записки НТШ – Львів: НТШ, 2007. – Т. ССLIII. – С. 548–556.
3. Берест Р. Середньовічні чернечі промисли, господарські заняття та виробництва у Галичині / Р. Берест // МДАПВ. – Львів, 2010. – Вип. 14. – С. 204–217.
4. Гірський Б. Унів. Коротка хронологія Святоуспенської Лаври. Початок XIV – початок XXI століть / Б. Гірський. – Львів, 2005. – 160 с.
5. Гупало В. Скляні вироби із розкопок у колишньому бернардинському костелі в Дубні / В. Гупало, М. Лосик // МДАПВ. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Вип. 13. – С. 263–279.
6. Лосик М. Фізико-хімічні дослідження вогнетривів і скла Унівської Святоуспенської лаври / М. Лосик // АДЛУ. – Львів, 2002. – Вип. 5. – С. 362–378.
7. Мартинюк С. Давнє скло в Україні / С. Мартинюк // Скло України. – К.: «Світ успіху», 2004. – С. 176–196.
8. Мартинюк С. Скляна гута кінця XVI – початку XVII століть в околицях лісових угідь Унівської Святоуспенської Лаври / С. Мартинюк // АДЛУ. – Львів, 2002. – Вип. 5. – С. 344–361.
9. Мартинюк С. Продовжуємо дослідження старих гутищ / С. Мартинюк // Вісник ЛАМ. – Львів, 1998. – Вип. 9. – С. 181–184.
10. Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII – кінець XX ст. / І. Мицько. – Львів: Свічадо, 1998. – 319 с.
11. Петрякова Ф. Звіт. Гутне виробництво в Галичині. Історичний розвиток, традиції та сучасність / Ф. Петрякова, С. Мартинюк, М. Лосик // Архів Львівської академії мистецтв. – ДБ № С 01 – 98. – Львів, 2003. – 66 с.
12. Рудий В., Археологічні дослідження НДЛ-81 Львівського університету на Стрийщині в 2000–2001 рр. / В. Рудий, В. Касюхнич, Г. Вітвіцька // АДЛУ. – Львів: Львівський університет ім. І. Франка, 2003. – Вип. 6. – С. 16–37.
13. Свешніков І. Скло з місця битви під Берестечко / І. Свешніков // Скло в Україні. Історія та сучасність: матеріали наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 36–40.
14. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII – XVIII ст.) / О. Тищенко. – К.: Либідь, 1992. – 191 с.
15. Филипчук М. Звіт про результати розвідково-рятивних археологічних досліджень на території літописного Пліснеська (Бродівський район) та в околиці Унівського монастиря (Перемишлянський район Львівської області) / М. Филипчук // Архів ІА ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 13, оп. 1. – Львів, 1999. – 45 с.
16. Харитоновна О. До питання українсько-турецьких культурних відносин: українське гутне скло в турецькому археологічному комплексі XVII ст. // Історія і культура Придніпров'я (збірка наукових праць) / О. Харитоновна. – К., 2009. – С. 218–221.

Список скорочень:

АДЛУ – Археологічні дослідження Львівського університету

Вісник ЛАМ – Вісник Львівської академії мистецтв

ІА ЛНУ ім. І. Франка – Інститут археології Львівського національного університету ім. І. Франка

МДАПВ – Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття та Волині

Олена Вільчинська

головний зберігач Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець»

ШКІРЯНА ПОЯСНА СУМКА – КАЛИТА З АРХЕОЛОГІЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ НІАЗ «КАМ'ЯНЕЦЬ»

У статті розглядаються шкіряні вироби з археологічних колекцій, як важливе джерело для вивчення побуту, культури, вбрання середньовічних міст. Подано опис поясної сумки (калити) кінця XV–XVI ст. з фондів НІАЗ «Кам'янець».

Ключові слова: пам'ятки матеріальної культури, джерело, речові пам'ятки, колекції, музейний предмет, група зберігання, сумка-ташка, калита, консервація.

Речові пам'ятки матеріальної культури залишаються цінними джерелами інформації, які доповнюють писемні та іконографічні матеріали про події, життя, побут, історію людства. Речові пам'ятки, (групи – «Археологія», «Архітектурні деталі», «Нумізматика»), з фондів НІАЗ «Кам'янець» формуються за матеріалами